

Krajobraz wiejski polsko - czeskiego pogranicza

Country landscape of the Polish – Czech borderland – similarities and differences

¹Jerzy Oleszek, ²Katarzyna Kolanko

Katedra Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
email: 1jerzy.oleszek@gmail.com

Abstract. A subject of this research is country landscape, perceived from the Ladecka Pass. A present character of the area is a sign of anthropogenic actions that were taken before as well as after 1945. Before 1945, the area on both sides of a later border had been inhabited by an ethnically homogenous population. After 1945, the situation changed radically: the area was divided in two by the border, one side of which was populated by Poles, while the other side – by Czechs. An isolating function of the border had lasted until 1991, when border checkpoint was set at the pass. A research problem is an essence of differences between Polish and Czech landscape. A reason of a hypothetic diversity is assumed to be the border and its outstandingly isolating function that had been continuing until 1991.

Conducted analysis of a degree of perception of specific for the area country landscape components, indicated the following: first – individual parameters are perceived at different degrees, second – revealed differences between Polish and Czech landscape are so slight, that marking significance of discrepancies would not have sufficient and justified grounds.

Słowa kluczowe: krajobraz wiejski, środowisko kulturowe, marketing terytorialny

Key words: country landscape, cultural environment, regional marketing

Wprowadzenie

Krajobraz jest zapisem historii i żywym odzwierciedleniem zachodzących zmian (Myczkowski 2002). Zawężając zagadnienie do określonego miejsca – jest niewątpliwie jego ikoną. Z kolei krajobraz wiejski uznaje się jako marker tożsamości miejsca. Tożsamość natomiast to „efekt kumulacji środowiska kulturowego oraz kanonu miejsca” (Myczkowski 2002). Pierwszy ze składników to historycznie ukształtowane i posiadający swój wyraz w otoczeniu zbiór elementów, składających się na postrzeganą przez człowieka treść krajobrazu miejsca. Kanon, z kolei, interpretuje się jako zestaw elementów tworzących i

składających się na formę danego krajobrazu. Stanowią one o jego wyrazie oraz określają postać – jako efekt obserwacji człowieka.

Myczkowski (2002) zwraca uwagę na relację: tożsamość – czas i wyróżnia tzw. tożsamość „dawną”, czyli historycznie nawarstwioną postrzeganą przez człowieka ciągłość środowiska kulturowego i kanonu oraz „nową”, zawierającą całokształt współczesnych treści i form oraz funkcji bądź to kontynuujących, bądź odrzucających ciągłość składowych tożsamości miejsca. Warto zauważyć, że „nowa” tożsamość to zarówno formy, które są przesiąknięte tradycją, formy luźno kojarzące się, jak i też obce w określonym układzie krajobrazu.

Została określona pewna wiedza, dotycząca pojęcia tożsamości miejsca. Jest określony potencjał. Jego walory, czyli bogactwo, ubóstwo czy różnorodność i jednolitość, określane są zazwyczaj poprzez stosowanie wybranej metody waloryzacyjnej. Jest przy tym zastanawiające: czy – a jeśli, to na ile – otrzymany wynik końcowy posiada swoje rzeczywiste odniesienie; lub inaczej: specjalista odczytuje i interpretuje otrzymany efekt końcowy, ale czy jest on czytelny – a jeśli, to, w jakim stopniu – dla obserwatora, a konkretniej – odbiorcy, czyli, i to przede wszystkim, dla przyjeżdżającego.

Należałoby więc spojrzeć z innego punktu widzenia, a konkretniej z zakresu marketingu, a szczególnie – marketingu terytorialnego. Zakłada się, że tożsamość miejsca jest produktem. Dowodem i to wystarczającym jest definicja:

- a) Kotlera (1994), gdzie „produktem jest cokolwiek, co może być znalezione na rynku, zyskać uwagę, zostać nabyte, użyte lub skonsumowane, zaspakajając czyjeś pragnienie lub potrzebę”, oraz
- b) cytowanej przez Marks (2002) wypowiedzi Szromnika, gdzie produkt, i to w sensie, marketingu miast i regionów, definiuje się jako „określone zbiory użyteczności oferowane w trybie odpłatnym, częściowo odpłatnym lub nieodpłatnym zainteresowanym grupom klientów”, uznaje się, że nie ma podstaw, aby odrzucić tezę, że tożsamości nie można identyfikować jako produktu.

Istnieje produkt, lecz nie ma wiedzy, czy – a jeśli nawet, to na ile – postrzegane są, i to przez potencjalnego konsumenta, jego charakterystyki. Jeśli nie ma informacji, co do czytelności tożsamości, to czy określona poprzez waloryzację bogata, czy nawet bardzo bogata treść jest dowodem jakości. Może, - ale tylko w sensie oferty, która świadczy o atrakcyjności, względnie osobliwości. Zatem istnieje wartość. Lecz gdy nie jest ona identyfikowalna – to żaden, jeśli jakkolwiek, pożytek.

Problem, metodyka, zakres badań

Problemem i to w odniesieniu do pogranicza jest następujące zagadnienie: na ile krajobraz wiejski, będący bezpośrednim wyrazem aspektu materialnego tożsamości, strony polskiej różni się – jeśli się w ogóle różni – od układu, istniejącego po stronie czeskiej. Niewątpliwie jest to pytanie, którego istota jest niepowszechna. Chodzi, bowiem o to, że pogranicze, które w tym konkretnym przypadku tworzy obiekt badawczy, do roku 1945 było zamieszkałe był przez ludność etnicznie jednorodną (Herzig, Ruchniewicz, 2003). W miejscowościach dzisiejszej strony polskiej, jak i czeskiej, funkcjonowała ludność, posługująca się oficjalnie językiem niemieckim, a w komunikacji bezpośredniej – miejscowym dialektem znanym jako tzw. *glätzisch* (Bernatzky A. 1988). Przebieg linii granicznej nie uległ żadnej zmianie. Stąd jest wielce prawdopodobnym, że po obu stronach granicy istniały, jeśli nie identyczne, to z pewnością podobne czy to w zakresie przedmiotowym czy jakościowym, elementy tożsamości oraz uwarunkowania czy ograniczenia. Sądzi się, że ukształtowane ówczesnie krajobrazy powinny charakteryzować się

określonym stopniem podobieństwa. Czy i dzisiaj, współcześnie zachodzą określone podobieństwa, czy też są dwa różne obrazy przemian ostatniego półwiecza – odpowiedź wskażą uzyskane wyniki.

Zakres podobieństw, względnie różnic krajobrazu pogranicza rozwiązuje się w oparciu o pozyskany w badaniach bezpośrednich, materiał źródłowy. Badania realizowano latem w roku 2006, czyli dwa lata po wstąpieniu Polski i Republiki Czeskiej do UE i rok przed objęciem obu krajów strefą Schengen. Miejscem realizacji badań był parking przed przejściem granicznym na Przełęczy Łądeckiej, skąd rozpościera się widok na wieś Lutynia z oparciem o Masyw Śnieżnika z wiodącym szczytem Czarna Góra. Po stronie czeskiej miejscem badań był punkt widokowy, gdzie postrzegana jest wieś Travna, stanowiąca plan pierwszy, zaś horyzont zamykają Wzgórza Paczkowskie z miastem Paczków w województwie opolskim (ryc. 1).

Aktualnie parking jako miejsce widokowe stracił już swoje poprzednie znaczenie. Od grudnia 2007, kiedy to oba graniczące państwa wstąpiły do strefy Schengen, istnieje bezproblemowa możliwość przejazdu do kraju sąsiedniego. Zaobserwowano, że w stosunku do lat poprzedzających grudzień'07, tylko niewielu zmotoryzowanych turystów zatrzymuje się w tym miejscu. Teraz, aby dotrzeć samochodem z Łądką Zdroju do Paczkowa, czy też w dalsze rejony kraju, nie ma już konieczności dojazdu do Kłodzka, względnie do Złotego Stoku przez Orłowiec. Ta nowa możliwość komunikacyjna, to aktualnie szansa dla zintensyfikowania penetracji turystycznej terenu. Uznaje się, że konieczna jest i to w nieodległym okresie, transformacja dzisiejszej jeszcze możliwości na rzeczywiste przedsięwzięcia.

Ryc. 1. Obiekt badawczy: a) widok polskiej, b) czeskiej strony

Fig. 1. The research object: a) the view of Polish, b) Czechs side

Procedurę badawczą realizowano stosując metodę kwestionariuszową z zastosowaniem techniki ankietowania i procedury face to face. Zdecydowano się, aby prowadzić dobór losowy respondentów. Dobór

kwotowy, jest bardziej przyjaznym na etapie szczegółowego opracowania wyników, lecz wymaga dłuższego czasu na realizację badań bezpośrednich. Na Przełęczu Łądeckiej czy po stronie czeskiej, chodziło o to aby badania terenowe przeprowadzić w możliwie jak najkrótszym czasie.

Uznano, że lepszym rozwiązaniem będzie stosowanie pytań zamkniętych. Wtedy eliminuje się, i to już a priori, występującą w fazie opracowywania wyników, możliwość wystąpienia niejednoznaczności przy interpretacji odpowiedzi opisowych. Gdy zaś chodzi o zakres tematyczny pytań, to jest nim pakiet, gdzie skumulowano charakterystyczne, a przy tym i prezentujące specyficzne dla miejsca, formy krajobrazu. Zakres zestawu to następujące charakterystyki:

- panoramiczność widoku, czyli możliwość postrzegania w szerszym, dochodzącym nawet do 180°, polu widzenia, czyli jako kompozycję panoramiczną, a nie jako pewien układ czy pojedyncze, wzajemnie niezależne komponenty;
- granica rolno – leśna, a konkretniej: na ile postrzegana jest granica między leśnym a innym, najczęściej rolnym, wykorzystaniem terenu;
- ciągłość wyjątkowych i specyficznych dla miejsca układów liniowych zadrzewień i zakrzaczeń śród-polnych;
- układ pól, czyli: czy wśród istniejących elementów zieleni śródpolnej i lasów, widoczny jest, i to na ile wyraźnie, układ przestrzenny pól;
- wieloplanowość: jeśli tak, to na ile postrzegana jest wieloplanowość widoku, czyli liczba widocznych, po sobie następujących, ścian pionowych krajobrazu;
- zabudowa: czy nieodłączny, i jakże ważny, komponent krajobrazu wiejskiego jest postrzegany, a jeśli - to w jakim stopniu;
- inne elementy, chodzi tutaj o odbiór walorów krajobrazu jako doznania somatyczne, czyli odbiór nie tylko receptorem wzroku, ale i powonienia (zapach), słuchu (towarzyszące postrzeganiu dźwięki, szумы itp.) i dotyku (wiatr jako stymulator wrażenia odbioru walorów krajobrazu).

Przyjęto zasadę, że stopień postrzegania lub istotności cechy, charakteryzowany jest w układzie ciągłym. Wtedy to symbol „1” oznacza, że charakterystyka jest bardzo wyraźnie zauważalna, a symbol „6” – brak postrzegania cechy. Określony jest wtedy nie tylko fakt, ale – co ważniejsze – rozkład intensywności stopnia postrzegania. W trakcie analizy wydzielono grupę I jako zespolenie kategorii „1” i „2”, czyli podzbiór, wyrażający najlepsze postrzeganie cechy, grupę II jako kumulację kategorii „3” i „4” – częściowe postrzeganie oraz grupę III (kategoria „5” i „6”) – brak postrzegania określonej formy przez respondentów.

Zaznacza się, że analizą objęto tylko osoby, które przyjechały w tę okolice w celach kuracyjnych i wypoczynkowo – turystycznych. Nie uwzględniano informacji, które pochodziły od ludności miejscowej.

Analiza poziomu i stopnia identyfikacji postaci krajobrazu

Analiza rozkładu poziomu i stopnia postrzegania komponentów krajobrazu, wskazuje i to bardzo wyraźnie, że najlepiej identyfikowalną cechą jest wieloplanowość. Można przypuszczać, że nieco lepiej, wyraźniej charakterystyka rozpoznawalna jest na stronie czeskiej (ryc. 2E).

Cechą o nieco niższym stopniu rozpoznania jest kumulanta odczuć somatycznych odbioru krajobrazu (ryc. 2G). Dla obu krajobrazów ok. ¾ respondentów wskazuje istotność charakterystyki. Jednakże nieco

większy udział zauważa się w przypadku krajobrazu polskiego – ok. 80%, aniżeli w przypadku czeskiego – ok. 70%. Respondentów, którzy nie mają wyraźnego zdania w omawianym zakresie, jest ok. 12% w przypadku stoku o wystawie południowej i ok. 10%, w przypadku krajobrazu strony czeskiej. Uznaje się, że są to różnice nieistotne. Większe różnicowanie istnieje w zakresie osób, którym odczucia somatyczne przy odbiorze krajobrazu są obojętne, którzy nie zauważają wyraźnie istoty słuchu, powonienia czy dotyku jako elementów wzbogacających odbiór treści krajobrazu – niecałe 1/5 w przypadku strony czeskiej i tylko ok. 1/10 respondentów, gdy chodzi o stronę polską. Uwzględniając minimalne różnice wartości, można przyjąć, że w odbiorze walorów krajobrazu polskiego, bardziej niż to ma miejsce w przypadku strony czeskiej, zaangażowane są inne niż wzrok receptory.

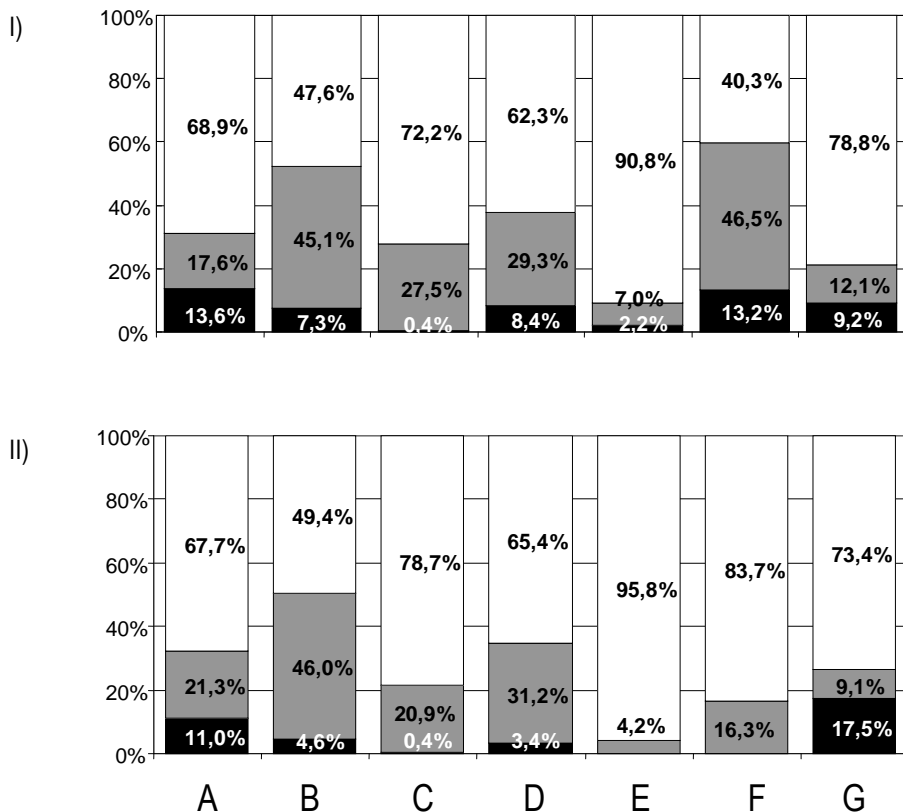
Cechą, charakteryzującą się dobrym stopniem postrzegalności, jest ciągłość liniowych układów zadrzewień i zakrzaczeń śródpolnych (ryc.2C). Około $\frac{3}{4}$ respondentów, i to niezależnie od kraju, identyfikuje parametr w sposób wyraźny - ok. 72% w przypadku Polski i niemal 80%, gdy chodzi o widok po stronie czeskiej. Analizując dodatkowo udział osób, które tylko rozpoznają istnienie charakterystyki (ok. 30% dla warunków czeskich i ok. 1/5 respondentów w przypadku krajobrazu polskiego), uznaje się, że dla warunków czeskich parametr jest minimalnie, aczkolwiek nieco lepiej postrzegany. Decydującym w podjęciu takiej opinii jest różnica ok. sześciu punktów procentowych w segmencie osób, które wyraźnie zauważają komponent (przewaga dla warunków czeskich), jak i w segmencie II-gim – tylko postrzegają, gdzie zauważa się przewagę dla warunków polskich.

Dwie cechy, którymi są panoramiczność widoku oraz układ pól, to elementy charakteryzujące się jednakowym sposobem postrzegalności – zarówno w stopniu dobrym czy bardzo dobrym – tak po stronie polskiej, jak i czeskiej (ryc. 2 A, D). Zarówno w I - szym (Polska) i II - gim (Republika Czeska) przypadku, panoramiczność kwalifikowana jest jako cecha wyraźnie zauważalna – ok. 70% respondentów. Podobny jest odsetek, gdy chodzi o zauważających (ok. 1/5 respondentów) oraz osób, które nie wyróżniają cechy – także ok. 1/5 respondentów. Wyniki wskazują, i to dość wyraźnie, że nie ma właściwie różnicy między stroną polską, a czeską. Gdy chodzi o układ pól, to składnik ten jest postrzegany wyraźnie, nieco słabiej i niepostrzegany przez podobny odsetek dla warunków polskich i czeskich. Uzyskane wartości dla dwóch ostatnich rozpatrywanych cech, i to przy uwzględnieniu wszystkich kolejnych stopni postrzegania, są podstawą, aby twierdzić, że panoramiczność jest nieco lepiej postrzegalna aniżeli układ pól.

Podobnie, jak w przypadku cechy ciągłość układów liniowych zadrzewień i zakrzaczeń, nie zauważa się, aby istniała różnica między krajobrazem polskim a czeskim w zakresie granicy rolno – leśnej. Tak dla warunków polskich, jak i czeskich granica wyraźnie postrzegana jest przez ok. 50% respondentów. Tylko postrzeganie deklaruje, i to dla obu przypadków, ok. 45%, a w ogóle parametru nie zauważa tylko kilka procent badanych. Zwraca się uwagę, że w układzie względnym, parametr ten jest najslabiej postrzeganym komponentem.

Analiza rozkładu stopnia postrzegania komponentów krajobrazu wskazuje, że spośród rozpatrywanych cech, w zakresie jednej z nich istnieje bardzo wyraźne różnicowanie. Chodzi konkretnie o stopień postrzegania zabudowy. I tak zabudowa wiejska jest o wiele lepiej postrzegalna dla warunków czeskich (nieco więcej niż 4/5 postrzega bardzo wyraźnie), niż polskich – tylko 2/5 bardzo wyraźnie postrzega zabudowę. Ten składnik krajobrazu jest zauważalny przez kilkanaście procent respondentów, gdy chodzi o wieś Travná, a ok. 40% deklaruje, że w krajobrazie polskim postrzega zabudowę. Ponadto, w

krajobrazie polskim zabudowa nie jest postrzegana przez ok. 15% respondentów, a w warunkach cze-
skich, tylko kilka procent deklaruje, że nie widzi zabudowy.

Ryc. 2. Struktura stopnia postrzegania komponentów i cech krajobrazu wiejskiego

I - Lutynia (Polska), II - Travna (Republika Czeska)

A – panoramiczność krajobrazu, B – granica rolno – leśna, C – ciągłość układów liniowych zadrzewień i zakrzaczeń śródpolnych, D – układ pól, E – wieloplanowość widoku, F – postrzeganie zabudowy, G – odbiór krajobrazu receptorem powonienia, słuchu i dotyku

Fig. 2. The structure of the level of perception of elements and features of country landscape

I – Lutynia (Poland), II – Travna (Czech Republic)

A – panoramic form of landscape B the rural – forest border C - continuity of system of linear afforestation and intra rural bushes D - system of fields, E – perspective of view, F - perceiving the building development, G - receipt of the landscape with receptor of the smell, the hearing and the touch

Uwagi końcowe

Uzyskane wyniki wskazują, że wybrane, charakterystyczne dla miejsca, czyli Gór Złotych i pasma Ry-
chlebske Hory (Czeska Republika), komponenty krajobrazu są identyfikowalne. Każdy z nich postrze-
gany jest w różnym stopniu. Najlepiej identyfikowalna jest wieloplanowość widoku. Drugą z kolei jest

istotność udziału innych niż wzrok receptorów odbioru. Niemal identyczne wartości, jak w przypadku odczucia somatycznego, występują w przypadku ciągłości liniowych układów zadrzewień i zakrzaczeń. Stwierdza się, zatem, że oba parametry są identyfikowalne w stopniu wysokim i wzajemnie podobnym. Podobny wniosek, lecz dotyczący tylko wzajemnych relacji, można zastosować w przypadku panoramiczności i układu pól. Jednakże oba parametry są gorzej postrzegane aniżeli istotność cechy odczucia somatyczne i ciągłość liniowa układów zadrzewień i zakrzaczeń. Uzyskane wartości rozkładu stopnia postrzegania poszczególnych cech wskazują, że granica rolno – leśna jest w zasadzie postrzegana, lecz w stopniu relatywnie najniższym.

Interpretując istotne różnice w zakresie komponentu zabudowa, zwraca się uwagę, że z czeskiego punktu widokowego główny układ zabudowy wsi Travna jest niewidoczny. W postrzeganym krajobrazie istnieją tylko dwa luźno usytuowane obiekty. Pierwszym z nich jest, kalenicowo zorientowany w stosunku do obserwatora, budynek obory. Orientacja, wielkość oraz kolorystyka obiektu powodują, że budynek jest elementem wyróżniającym się, a tym samym i zwracający uwagę obserwatora. Obiektem drugim jest wieża kościoła. Bezspornie smukła, dominująca w układzie wertykalnym sylweta obiektu to świadectwo pewnej dysharmonii z układem. Stąd trudno, i to nawet przy różnych warunkach pogody, elementu nie zauważyć. W przypadku zaś Lutyni widoczne są tylko skrajne zabudowania. W dalszym natomiast planie dostrzegalne są obiekty budowlane miejscowości Łądek Zdrój. Widoczne elementy zabudowy wsi to zagrody, a więc pewien zestaw wzajemnie usytuowanych obiektów budowlanych, reprezentującej określony, wkomponowany w krajobraz, styl. Bezspornie, tego typu sytuacja powoduje, że obiekty zagród są gorzej postrzegalne, aniżeli elementy budowlane o formie dystansującej się, a nawet dysharmonizującej się z układem.

Rekapitulując – efekty zaproponowanego sposobu oceny krajobrazu wskazują, że nie ma wyraźnych i jednoznacznych podstaw, aby w zakresie rozważanych komponentów, określić zakres istotnych różnic między krajobrazem polskim i czeskim. Sygnalizowane w niektórych zakresach różnice wartości udziału stopnia postrzegania są na tyle małe, że można je uznać za nieistotne. Ewentualnie mogą jedynie pełnić funkcję sugestii rozbieżności między stroną polską a czeską. Nie ma, więc przesłanek, aby przy przyjętym poziomie szczegółowości i zaproponowanym sposobie ujęcia zagadnienia, odrzucić hipotezę o podobieństwie, a w niektórych aspektach nawet identyczności krajobrazu polskiego i czeskiego.

Można by nawet postawić hipotezę; czyżby w przypadku rozważanego miejsca, zachodzące w ostatnim półwieczu przemiany, były w swej istotności albo za słabe, albo znaczeniowo „znoszące się”, aby znacząco zmienić zastany w roku 1945, obraz struktury kompozycji przestrzennej. Jest to niewątpliwie interesujące zagadnienie. Jednakże rozwiązanie wymaga dodatkowych i to wieloaspektowych, rozważań dotyczących zmian m.in. sposobu użytkowania terenu, zmian własnościowych czy form gospodarowania w rolnictwie i to zarówno w ujęciu czasu jak i przestrzeni.

Literatura

- Bernatzky A. 1988. *Landeskunde der Grafschaft Glatz*, Marx Verlag, Leimen
- Herzig A., Ruchniewicz M., 2003, *W kraju Pana Boga, Źródła i materiały do dziejów Ziemi Kłodzkiej od X do XX wieku*, Kłodzkie Wydawnictwo Oświatowe, Kłodzko
- Kotler Ph., 1994. *Marketing*, Gebelthner S - ka Warszawa

- Marks M., 2002. Typy działań promocyjnych podejmowanych w gminach wiejskich, [w:] Marketing terytorialny red. T. Markowski, Studia KPZK PAN T. CXII, Warszawa, ss. 207 - 227
- Myczkowski Z., 2002. Tożsamość miejsca w krajobrazie strefy podmiejskiej obszaru chronionego, Mat. V Forum Architektury Krajobrazu, Wrocław